

Jan Elantkowski

Emlékezés nyitott formák között

A lengyel művészet és a Holokauszt

Zsidó Történelmi Intézet, Varsó
2013. április 17 – november 30.

A Varsói Zsidó Történelmi Intézet a varsói gettófelkelés hetvenedik évfordulójára rendezte meg *A lengyel művészet és a Holokauszt* című kiállítást, amely lengyel művészek a holokauszthoz kapcsolódó műveit mutatta be.¹ A kiállítás az intézet 1948-ban újtjára indított kiállító tevékenységéhez szervesen illeszkedik. A mostani anyag különlegessége az volt, hogy a Soával foglalkozó lengyel

¹ *Polish Art and the Holocaust / Sztuka Polska wobec Holokaustu*; Jewish Historical Institute / Żydowski Instytut Historyczny; Varsó, 2013. április 17 – november 30.

művészek különböző generációinak életművét gyűjtötte egybe, amely ilyen átfogó módon nem volt még látható sem az Intézetben, sem máshol Lengyelországban. A vele készült interjúban TERESA ŚMIECHOWSKA, a kiállítás kurátora felhívta a figyelmet a Holokauszt lengyel művészetre gyakorolt rendkívüli hatására. Leszögezte, hogy Európa egyetlen más országában sem jött létre ilyen nagyszámú, széles spektrumú, a háború tragikumával foglalkozó műalkotás. El kell ismernünk ugyanakkor, hogy a gyakorlatban ez a képzőművészeti téma továbbra is más témák részeként „szívódik fel” vagy azok háttérül szolgál, s csak ritkán jelenik meg önálló autoritásként. A Zsidó Történelmi Intézet kiállításának célja elsősorban ennek a hiátusnak a kitöltése volt. Magyarországon éppen ebből a megfontolásból jött létre a Múcsarnok *Elhallgatott Holokauszt* című, nagyszabású kuratori koncepciót magába foglaló kiállítása² 2004-ben. Maga a cím egy létező problémára, a felejtésre, a kiutasításra, a téma szőnyeg alá söprésére utalt, míg az Intézet koncepciója inkább magára a holokausztra mint témára, illetve arra reflektált, ahogyan a művészek láttatni, bemutatni kívánják azt. Előbbi a holokausztra való emlékezés hiányát tárta fel (nem magában a képzőművészetben, hanem a társadalmi tudatban felfedezett jelenlét hiányát),

² *Elhallgatott Holokauszt*, Múcsarnok, Budapest, 2004. március 18 – május 30.

A lengyel művészet és a Holokauszt, Varsó, 2013. (részlet a kiállításról)

A lengyel művészet és a Holokauszt, Varsó, 2013, (részlet a kiállításról)

utóbbi ellenben éppen szembe megy ezzel a koncepcióval: a kiállított munkák nagy száma, sokfélesége a téma eleven jelenlétét, élő mivoltát tárta fel.

A *Lengyel művészet és a Holokauszt* több mint 40 művész 90 munkáját mutatta be. A kurátori stratégia alapján a kiállítótér installációja a holokausztra utalva „H” alakba rendeződött, a plakát és a katalógus fedőlapja pedig csonka „H”-t idéz. A folyosó egyfajta függelékként kapcsolódik a kiállítótérhez, és azelőtt sosem látott, 1943-ból származó tárgyakat, háborús képeket, dokumentumokat foglal magába. Itt mutatták be OSKAR HANSEN 1959-es auschwitzzi emlékmű terveit is. Koncepciója szerint egy nyitott formájú³ (lengyelül: *forma otwarta*) emlékműben a néző aktív résztvevővé válik, testi jelenlétével újra éleszti az egykor történeteket. A nyitott emlékmű fogalma feltételezi, hogy a művészi munka nem egy zárt, befejezett opus, hanem mindenkorai lehetőség az új kontextusban való értelmezésre. Ennek megfelelően nyert újszerű értelmezést Auschwitz emlékmű-terve; az egykori koncentrációs tábor eredeti állapotában kívánta hagyni, kitéve az időjárás pusztító erejének. A látogatók egy szűk, a tábor teljes hosszában végigfutó, drótkerítés által behatárolt „járaton” keresztül szemlélhették volna az épületeket. NATAN RAPOPORT a varsói gettó emlékére készített kis gipsz modelljét is itt láthattuk az egykori Bełżecet tábor (2004) és a krakkói gettó hőseit (2005) bemutató fotósorozat, valamint a varsói gettó (*Warszawskie getto*) dokumentumfilmes feldolgozása mellett.

A kiállított munkákat vizsgálva feltűnő, mennyi különböző, a holokauszttal kapcsolatos attitűd létezett egymással párhuzamosan Lengyelországban az elmúlt hetven évben. A holokausztot át/túlélő művészek, és a második, illetve további generációhoz tartozó művészek munkái erősen különböző érzelmi töltetűek, ezáltal hatásos kontrasztot keltettek. MACIEJ TOPOROWICZ *Obsession* című műve például az áradó popkultúra és videóművészet eszközeivel a kilencvenes évek töredékes hirdetéseit idézte. JONASZ STERN munkája ezzel szemben a nyelv elégtelenségéről, illetve a szavak korlátoltságáról tanúskodott, mely képtelen kifejezni az átélt borzalmakat, a bűnök súlyát. A testet, lelket megsemmisítő háború tragédiáját ragadják meg TADEUSZ KANTOR, ANDRZEJ WRÓBLEWSKI, ALINA SZAPOCZNIKOW, WŁADYSŁAW STRZEMIŃSKI, ARTUR NACHT-SAMBORSKI, BRONISŁAW LINKE, MAREK OBERLAENDER, IZAAK CELNIKIER és JÓZEF SZAJNA művei. E tekintetben a „poszt generációt” MIROSLAW BAŁKA, WILHELM SASNAL, RAFAŁ JAKUBOWICZ, ELŻBIETA JANICKA, JAROSŁAW KOZAKIEWICZ, KRYSZYNA PIOTROWSKA, ZOFIA LIPECKA, WOJCIECH WILCZYK képviselik. Olyan művek, melyek a kilencvenes években még botrányosnak számítottak, napjainkban már tagadhatatlanul a kortárs lengyel művészet kanonikus művei közé tartoznak. Ilyen, egykor botrányos mű például

ZBIGNIEW LIBERA *Lego koncentrációs tábora* (1996), vagy az *Our Song-book* című ARTUR ŹMIJEWSKI film (2003).

Ezzel párhuzamosan a Kordegarda Galériában izgalmas kiállítás volt látogatható *Régészet. Lengyel művészet és a holokauszt* címmel.⁴ A kiállított munkákat a Zsidó Történelmi Intézet különleges „preparátumokként” tárta a néző elé, melyek közül kétségtelenül itt is Oskar Hansen nyitott Auschwitzzi emlékművéhez készített formavázslatai voltak legfontosabbak. Figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a Zsidó Történelmi Intézet nem művészeti vagy kortárs művészeti, hanem történelmi intézmény, ezért a kortárs lengyel művészet mellett olyan, a témát történelmileg feldolgozó alkotás is felbukkant, mint a varsói gettóról készített dokumentumfilm.

A *Lengyel művészet és a holokauszt* nem egyszerű kiállítás. Különösen azok a látogatók jöhetnek zavarba, akik nem rendelkeznek megfelelő háttértudással. A Zsidó Történelmi Intézet nem hasonlít a multimédiás Varsói Felkelés Múzeumára, sem a krakkói *Fabryka Schindlera*⁵ intézményére, az itteni kiállítások interaktív elrendezésének itt nyoma sem volt. A kísérszövegeket is a minimumra redukálták. Sajnos, formailag remek, ám tartalmilag hiányos katalógus kapcsolódik a kiállításához. Azon túl, hogy alaposan bemutatja a műveket, és foglalkozik a másodlagos, marginális témákkal, a kurátori koncepciót nem tárja fel. Pedig a kurátor célja véleményem szerint az volt, hogy kapcsolatot teremtsen a műalkotások között: nem triviális, oktatói példabeszéd vagy takaros kurátori szónoklat irányítja a néző felé a műveket, hanem azok maguktól, indirekt módon kell, hogy működésbe lépjenek, hogy kapcsolatba kerüljenek velünk.

A Zsidó Történelmi Intézet kurátora, PAWEŁ ŚPIEWAK a katalógus nyitószövegében⁶ azt írja, hogy lehetetlen feladattal találjuk magunkat szembe, amikor a holokauszt tragédiáját meg akarjuk fogalmazni, hisz amikor ebben az esetben reprezentálnunk kell a reprezentálhatatlant. Śpiwak rövid esszéje úgy tűnik, azt kívánta felvázolni, mi lehetett a kiállítás rendezőinek intenciója. Ezen túl talán szerény emlékeztetőül is szolgál: hiába az emlékezés, ha éppen az a legkevésbé reprezentálható, valamint, hogy minden műalkotás csak tökéletlen próbálkozás a kimondhatatlan megragadására.

Fordította: Váraljai Anna

4 *Archeologia. Sztuka polska wobec Holokaustu/ Archaeology. Polish art and the Holocaust*. Galeria Kordegarda, Narodowe Centrum Kultury, Varsó, 2013. április 19–28.

5 Schindler gyára – A múzeum 2010-ben épült. A helyszínen korábban Oskar Schindler német gyáros lőszergyára állt, aki a náci megszállás alatt Lengyelországban 1200 zsidó életét mentette meg azért, hogy a gyárban foglalkoztatta őket.

6 Paweł Śpiwak: *Przedstawianie nieprzedstawianego* (7. o.) / *Representing the Unrepresentable* (15. o.), [in:] *Sztuka polska wobec Holokaustu – Polish art and Holocaust*, Zsidó Történelmi Múzeum, Varsó, 2013

3 Oskar Hansen [ed. Jola Gola]: *Towards open form = Ku formie otwartej*; Fundacja Galerii Foksal/Revolver, Varsó, 2005